

دکتر عسکر حقوقی و کتاب «تحقیق در تفسیر ابوالفتوح رازی»

علی اکبر زمانی نژاد

مشغول تحصیل شدند و درس زبان فارسی در مدارس فرانسه رسمیت یافت.

کتابخانه انستیتو زبان و ادبیات و فرهنگ و تمدن ایرانی در پنج زبان تأسیس گردید و انتشارات دو زبانه فارسی و فرانسه در این مرکز برقرار شد. سردبیری این انتشارات نیز با وی بود. از جمله فعالیت‌های این مؤسسه برگزاری دو نمایشگاه بزرگ آثار هنری ایران در دانشگاه استراسبورگ و ... بود.

وی پس از چهار سال به ایران بازگشت و در دانشکده ادبیات مشغول تدریس شد. سپس طی حکمی از سوی دانشگاه تهران نامزد تصدی کرسی زبان و ادبیات فارسی در دانشگاه بیروت شد، اما به علت تیرگی روابط سیاسی دو کشور مأموریت در دانشگاه بیروت (لبنان) را تعطیل کرد و به ایران برگشت و در دانشکده ادبیات مشغول تدریس شد.

در سال ۱۳۵۱ استاد دانشکده علوم سیاسی و اجتماعی شد و بیش از هفت سال به تدریس فلسفه سیاسی اسلام و ادب، زبان و عرفان پرداخت. در سال ۱۳۵۸ به فرانسه رفته ضمن اقامت در پاریس با استفاده از کتابخانه ملی آن شهر که حدود سی سال با آن مأنوس بود مشغول نگارش کتاب چهره راستین محمد(ص) با بیش از یک هزار صفحه و چند هزار رفرنس شد.

سپس به آمریکا سفر کرد و در شهر لوس آنجلس ساکن شد و به ریاست دانشکده مطالعات و تحقیقات اسلامی رسید. حاصل این اقامت ایراد بیش از هزار سخنرانی علمی در زمینه‌های

دکتر عسکر حقوقی استاد بازنشسته دانشگاه تهران، عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران، فرزند شادروان مهدی حقوقی و کیل پایه یک دادگستری به سال ۱۲۹۹ در بابل تولد یافت و وقتی در سال ۱۳۱۸ از دانشسرای تهران فارغ‌التحصیل شد با سمت دبیری به خدمت وزارت فرهنگ درآمد.

وی حین خدمت در وزارت فرهنگ در دانشسرای عالی مشغول تحصیل گردید و در سال ۱۳۲۴ در رشته زبان و ادبیات فارسی لیسانس شد. ضمن انجام خدمات فرهنگی و تدریس و نیز ریاست اداره انتشارات و تبلیغات وزارت فرهنگ مدارج مختلف علمی را طی کرد؛ ابتدا در دوره فوق لیسانس زبان و ادبیات فارسی و سپس در دوره دکتری این رشته ادامه تحصیل داد. در سال ۱۳۳۵ از رساله دکتری خود دفاع نمود.

در همان سال به دانشگاه تهران منتقل شد و ریاست دانشکده ادبیات به او محول گردید. ضمن تدریس در دانشگاه از محضر درس آیت الله سید عبدالرسول صدرایی استفاده کرد و بعضی از شاخه‌های معارف اسلامی را نزد آن استاد گرانقدر فرا گرفت. در سپتامبر سال ۱۹۶۱ (۱۳۴۱ ش) از طرف دانشگاه تهران برای تصدی کرسی زبان و ادبیات فارسی دانشگاه معتبر استراسبورگ فرانسه مأموریت یافت که پس از جنگ بین الملل اول تعطیل شده بود تا ادبیات فارسی در آن کشور رونق گذشته خویش را بیابد. چندی بعد انستیتو زبان و فرهنگ و تمدن ایرانی تأسیس شد و گروهی از دانشجویان ایرانی، افغانی، فرانسوی و عرب

ادبیات فارسی، عرفان، متون اسلامی و ... بود.

در چهارمین سال اقامت در خارج به دعوت سفیر سیاسی ایران در سازمان ملل به وطن بازگشت و بازنشسته دانشگاه تهران شد، منتها تدریس را رها نکرد و در دانشگاه آزاد اسلامی ادبیات و عرفان را تدریس می کرد.

سرانجام دکتر عسکر حقوقی پس از یک عمر تلاش و کوشش در پیشبرد معارف اسلامی و ایرانی به سال ۱۳۸۰ ش از دار فانی به دار باقی شتافت و در بهشت زهراي تهران آرامید.

آثار دکتر عسکر حقوقی

دکتر عسکر حقوقی از نوزده سالگی دست به قلم برد. گفته شده وی دارای حدود دویست جلد کتاب و رساله تحقیقی و علمی در زمینه های مختلف به زبان فارسی و فرانسه است که قسمتی از آنها طبع و منتشر شده است:

۱. ترجمه فرمان حضرت علی (ع) به مالک اشتر استاندار مصر، ۱۳۱۸ ش.

۲. شرح حال و سخنان عارف بزرگ بایزید بسطام، سال ۱۳۲۴ ش.

۳. تأثیر قرآن و احادیث در مثنوی معنوی مولانا جلال الدین رومی مشهور به مولوی، ج ۱، ۱۳۲۷ ش.

۴. نوری که هرگز خاموش نمی شود، ضمیمه روزنامه طبرستان، ۱۳۲۸ ش.

۵. لغات و ترکیبات رودکی به مناسبت شاعر روشندل ایران رودکی، طبع و نشر دانشگاه تهران، سال ۱۳۲۷ ش؛ ضمیمه مجله دانشکده ادبیات، چاپ دوم، سال ۱۳۴۴ ش از انتشارات ایرانمهر.

۶. تاریخ اجتماعی و سیاسی و جغرافیایی عربستان سعودی، وزارت امور خارجه، سال ۱۳۳۸ ش.

۷. فواید لغوی تفسیر ابوالفتوح رازی، چاپ دانشگاه تهران؛ ضمیمه مجله دانشکده ادبیات، سال ۱۳۳۸ ش.

۸. فهرست انتقادی نسخه های خطی کتابخانه ملی و دانشگاهی استراسبورگ به زبان فارسی، چاپ دانشگاه استراسبورگ سال ۱۹۶۲ م؛ چاپ دوم، کتابخانه ملی دانشگاهی استراسبورگ، سال ۱۹۶۳.

۹. شرح فارسی و تصحیح انتقادی مثنوی گلشن راز شیخ محمود شبستری، چاپ اول، هزینه دانشگاه تهران در زمره انتشارات ایرانیکا، ۱۳۴۴ ش؛ چاپ دوم با حواشی و تعلیقات، تهران، ۱۳۴۵ ش.

۱۰. شرح حال کنت دو گوینیو دیپلمات و خاورشناس فرانسوی، چاپ دانشگاه استراسبورگ؛ ضمیمه مجله به دو

زبان (فارسی و فرانسه) نشریه ایرانیکا از انتشارات دانشگاه تهران و استراسبورگ، ۱۳۴۴ ش.

۱۱. مجموعه سخنرانی ها در کشور فرانسه، به زبان فرانسه با ترجمه فارسی، چاپ دانشگاه تهران؛ ضمیمه مجله دانشکده ادبیات، زمستان ۱۳۴۶.

۱۲. شرح بر حدیقه سنائی، بخش یکم، چاپ تهران، ۱۳۴۶ ش.

۱۳. سبک و خصوصیات دستوری و لغوی و املائی و بحثی کلامی از تفسیر ابوالفتوح رازی با مقدمه ای درباره تشیع و سیر آن در ایران [جلد اول تحقیق در تفسیر ابوالفتوح رازی]، چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۴۶ ش.

۱۴. احادیث شیعه، با مقدمه ای در باب علم حدیث، جلد دوم تحقیق در تفسیر ابوالفتوح رازی، چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۴۶ ش.

۱۵. قصص انبیاء، جلد سوم تحقیق در تفسیر ابوالفتوح رازی، چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۴۶ ش [صحیح است].

۱۶. داستان داوود سلیمان از تفسیر روض الجنان و روح الجنان، با تصحیح و تعلیق و تحشیه، چاپ مؤسسه انتشارات امیرکبیر (شماره ۲۲ شاهکارهای ادبیات فارسی)، شهریور ۱۳۴۹ ش.

۱۷. مبانی ملی و دینی انقلاب اجتماعی ملت ایران، از سوی وزارت کار و امور اجتماعی در دست چاپ است.

۱۸. مذهب تشیع و آرمان های ملی ایرانیان، چاپ تهران، ۱۳۵۳ ش.

۱۹. آیین سخنوری و نگارش و روش تحقیق، چاپ افست، مؤسسه عالی علوم سیاسی و امور اجتماعی، مهر ماه ۱۳۵۳ ش؛ چاپ دوم، اسفند ماه ۱۳۵۳ ش.

۲۰. شرح پانزده غزل از خواجه شمس الدین محمد حافظ (آماده چاپ).

۲۱. از بعثت تا رحلت، جلد چهارم از کتاب تحقیق در تفسیر ابوالفتوح رازی (آماده چاپ).

۲۲. فرهنگ دوزبانی از تفسیر ابوالفتوح رازی (آماده چاپ).

۲۳. فرهنگ لغات و مصطلحات تفسیر ابوالفتوح رازی (آماده چاپ).

۱. یکی از آثار دکتر عسکر حقوقی کتاب فلسفه سیاسی اسلام است که در سال ۱۳۷۴ ش با عنوان تاریخ اندیشه های سیاسی در ایران و اسلام و با عنوان فرعی «فلسفه سیاسی اسلام» از جانب انتشارات هیرمند تجدید چاپ شد. به سبب ارتباط نزدیک دکتر عسکر حقوقی با انتشارات هیرمند، شرح حال خودنوشتی برای آن انتشارات تهیه و همراه کتاب تاریخ اندیشه های سیاسی در ایران و اسلام به طبع رسانده است که خلاصه ترین و متقن ترین شرح حال دکتر عسکر حقوقی است.

۴. اثر آفرینان، زیر نظر سید کمال حاج سید جوادی، انجمن آثار و مفاخر، تهران، ۱۳۷۷-۱۳۸۰ ش.
۵. عبدالرحمن باقرزاده بابلی، آشنایی با فرزندان بابل، مبعث، قم، ۱۳۷۷ ش.
۶. احمد رضایی، فهرست مشخصات کتاب‌شناسی پایان‌نامه‌های دکترای دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشکده ادبیات، تهران، ۱۳۶۶ ش.
۷. جعفر نیالی، بابل شهر زیبای مازندران، رام‌رنگ، تهران، ۱۳۷۰ ش.
۸. خانیا بامشار، مؤلفین کتب چاپی، نگین، تهران، ۱۳۴۱ ش.
۹. مهدی سلیمانی آشتیانی، خبرنگار کنگره بزرگداشت ابوالفتوح رازی، ش ۱، دارالحدیث، قم، ۱۳۸۳ ش.
۱۰. عسکر حقوقی، فواید لغوی تفسیر ابوالفتوح رازی، تهران؛ ضمیمه دانشکده ادبیات، ۱۳۳۶ ش.
۱۱. عسکر حقوقی، داستان داوود و سلیمان، چاپ پنجم، امیرکبیر، ۱۳۷۸ ش.
۱۲. مجموعه آثار کنگره بزرگداشت ابوالفتوح رازی، دارالحدیث، قم، ۱۳۸۴ ش.

کتاب تحقیق در تفسیر ابوالفتوح رازی

سبب و انگیزه تألیف کتاب

بعد از علامه شعرانی (متوفای ۱۳۹۳ق) و علامه قزوینی (متوفای ۱۳۶۸ق) دکتر عسکر حقوقی (متوفای ۱۳۸۰ ش) گسترده‌ترین اثر در معرفی تفسیر *روض الجنان* به جامعه علمی-فرهنگی ارائه کرده است. ایشان در مقدمه جلد اول کتاب تحقیق در تفسیر ابوالفتوح رازی درباره سبب و انگیزه تألیف کتاب چنین می‌نویسد:

یازده ساله بودم که دست پدر ارجمندم شادروان مهدی حقوقی به مجالس قرائت و تفسیر قرآن ... راه پیدا کردم. پدر نیز قرآن را با جذب و حرارتی خاص تلاوت می‌کرد. به یاد دارم که در چهاردهمین بهار زندگی، در ماه مبارک رمضان، شبی به عادت مألوف با پدر به مجلس قرائت قرآن رفتم. قرائت و تفسیر قرآن مجید که توسط مرحوم آیت الله سید عبدالرسول صدرانی، مرد جلیل‌القدر

۲. بیست و هشت عنوانی که ذکر شد، در پایان کتاب *فلسفه سیاسی اسلام*، ج ۱، ص ۴۰۴-۴۰۶ که در سال ۱۳۵۴ ش به طبع رسیده، فهرستوار نام برده شده که برای مزید اطلاع آورده شد.
۳. ر. ک: *مجله آینه پژوهش*، سال ششم، ش ۳۲، خرداد و تیر ۱۳۷۴ ش، ص ۸۹.

۲۴. اعلام و رجال از تفسیر ابوالفتوح رازی، شرح حال بیش از سه هزار تن از اکابر علما و محدثین و مفسرین و ادبا (آماده چاپ).

۲۵. تأثیر قرآن در مثنوی (آماده چاپ).

۲۶. ریشه‌های ملی و دینی انقلاب‌های اجتماعی دو هزار و پانصد ساله ایران (آماده چاپ).

۲۷. سنت‌های کهن و گرانبها در ایران، جشن‌های دهقانی و روستایی (آماده چاپ).

۲۸. فلسفه سیاسی اسلام، ج ۱، ۱۳۵۴ خورشیدی.^۲ همان‌طور که ملاحظه کردید بیشتر آثار دکتر عسکر حقوقی در زمینه اسلام و ایران است و بعد از کتاب تحقیق در تفسیر ابوالفتوح رازی مهمترین کتاب ایشان در حوزه اسلام و ایران کتاب *فلسفه سیاسی اسلام* است که در سال ۱۳۵۴ ش جلد اول در ۴۱۲ صفحه + شانزده صفحه مقدمه به چاپ رسید و در سال ۱۳۷۴ ش هر دو بخش (جلد) کتاب در یک مجلد با عنوان *تاریخ اندیشه‌های سیاسی در ایران و اسلام* تجدید چاپ شد؛ حال به معرفی این کتاب می‌پردازیم:

تاریخ اندیشه‌های سیاسی در ایران و اسلام، عسکر حقوقی، چاپ اول، انتشارات هیرمند، تهران ۱۳۷۴، ۲۶۲ ص، وزیری.

این کتاب در دو بخش تدوین شده است. در بخش اول با تعریف اسلام به اختصار از دوره بعثت پیامبر سخن رفته است و آن‌گاه از مبانی اسلام بحث شده است. در فصل سوم از سیاست اجتماعی اسلام بحث شده است و در فصل چهارم از علل سیاسی و اجتماعی گسترش سریع اسلام. در فصل پنجم با عنوان *مدافعان واقعی اصول اسلامی به اختصار از زندگانی معصومان (ع)* بحث شده است. این بخش با فصل ششم، که ویژه شیوه حکومت پیامبر است، پایان می‌یابد.

بخش دوم گزارش چگونگی حکومت‌های اسلامی تا پایان خلافت عباسی است که در ضمن آن از خوارج، مرجئه، خلفای اموی، نهضت شعوبیه و ... سخن رفته است.^۳

منابع و مآخذ زندگانی زنده یاد دکتر عسکر حقوقی

۱. عسکر حقوقی، تحقیق در تفسیر ابوالفتوح رازی، ج ۱ و ۲، ۱۳۴۶ ش، ج ۳، دانشگاه تهران، ۱۳۴۸ ش.
۲. عسکر حقوقی، *فلسفه سیاسی اسلام*، تهران، ۱۳۵۴ ش؛ تجدید چاپ به نام *تاریخ اندیشه‌های سیاسی در ایران و اسلام*، هیرمند، تهران، ۱۳۷۴ ش.
۳. عباس مبارکیان، چهره‌ها در تاریخچه نظام آموزش عالی حقوق و عدلیه نوین، نشر پیدایش، تهران، ۱۳۷۷ ش.

گذشت. در سال ۱۳۲۸ ش، آن ایام که به تحصیل در دوره دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران اشتغال داشتیم با موافقت استاد فرید و دانشمند ارجمند جناب آقای بدیع الزمان فروزانفر موضوع سبک و خصوصیات دستوری و لغوی تفسیر ابوالفتوح رازی را برای پایان نامه دوره دکتری خویش برگزیدیم و به راهنمایی آن استاد گرانمایه و تعلیمات بی دریغ دوست ارجمند و استاد فاضل جناب آقای دکتر ذبیح الله صفا به تکمیل و تنقیح یادداشت های خود پرداختیم و سرانجام در سال ۱۳۳۵ هجری خورشیدی رساله مذکور را تسلیم دبیرخانه دانشکده نمودم و پس از تشکیل جلسه دفاع، هیأت ممتحنه مرا در اردیبهشت ماه همان سال به احراز درجه دکتری زبان و ادبیات فارسی مفتخر داشت.

بنابراین، سبک و خصوصیات دستوری و لغوی تفسیر ابوالفتوح رازی موضوع رساله دکترای مرحوم دکتر عسکر حقوقی بوده و تکمیل آن در جلد اول تحقیق در تفسیر ابوالفتوح رازی قرار گرفته است و با پشت کار و علاقه وافر ایشان به تفسیر *روض الجنان* بود که جلد دوم و سوم هم شکل گرفت.

ایشان در این باره می نویسد: «از آن روز تا به امروز در تکمیل مطالعات و تحقیقات خود در این تصنیف نفیس و گرانقدر معارف اسلامی همچنان صرف عمر نمود و بیش از هشت سال، چه در ایران و چه در اروپا (فرانسه)، به تجدیدنظر در فصول آن رساله و افزودن چند فصل دیگر، محض تکمیل تحقیقات خویش مبادرت ورزید و سرانجام در مهرماه ۱۳۴۵ خورشیدی، پس از اتمام مأموریت چهارساله دانشگاهی خود در دانشگاه استراسبورگ فرانسه و مراجعت به وطن، مجموعه یادداشت های خود را که از دو هزار صفحه تجاوز می نمود به دوست دانشمند و استاد ارجمند آقای دکتر محمد معین ارائه داد و از ایشان نظر خواست. تحریض و تشویق آن دوست گرانمایه، که در این ایام در بیمارستان بستری و بیهوش است، مرا بر آن داشت که این اثر ناچیز را به دانشکده ادبیات و علوم انسانی تقدیم نماید تا اگر استادان گرامی تصویب فرمایند برای طبع و نشر به دانشگاه تهران تسلیم کند.

سپاس خداوند را که توفیق طبع و نشر این کتاب را - که نتیجه تحقیق و تتبع سالیان دراز است - بر من بنده ارزانی فرمود. سپاسگزاری فراوان به همه استادان محترم گروه زبان و ادبیات فارسی و استادان ارجمند شورای محترم دانشکده ادبیات و علوم انسانی و اعضای گرامی انجمن تألیف و ترجمه دانشگاه تهران که با تأیید و موافقت خویش به طبع و انتشار این کتاب جامه عمل پوشانیده اند».

و عارف وارسته نظارت و مراقبت می شد، آغاز گردید... آن سید فاضل مرا به تلاوت کلام رب العزه دعوت فرمود... که خوش بختانه مقبول افتاد. او به ترجمه و تفسیر آن آیات، لب به سخن گشود و با شور و جذبه ای به گزارش آینی از قرآن و بیان عقیدت بزرگان دین و استنباط خویش سخن ها گفت که همگی ما را هر کس به قدر فهم خویش، مفید واقع گردید.

قدرت و مهارت آن مرد وارسته در ترجمه کلام خدا و بیان مقصود، آن چنان جذاب و دلپذیر بود که تا اعماق وجود من کارگزار افتاد و تا به امروز سخنان دلنشین آن فقیر متزوی را همچنان در پرده های گوش دلم، طنین انداز می بینم. وی با احاطه ای که به رموز و اسرار قرآن و احادیث و دقایق عرفان داشت و خود بی حرف و سخن، عارفی سوخته دل و شاعری وارسته بود، در پرورش مطالب عمیق کتاب آسمانی به قدری ذوق و سلیقه نشان می داد که مزیدی بر آن متصور نبوده و نیست... سالی چند بر این منوال گذشت و پدر همچنان ما را به این جای و آن جای می برد... سرانجام بر آن شد که یکباره برادرم و مرا به آن پیر دانای گذاخته دل بسپارد و از وی بخواهد که جداگانه ما را تحت تعلیمات خویش قرار دهد... بدین سان، عشق به تلاوت کلام ربانی و ترجمه آیات آسمانی در من ایجاد گردید... چندی گذشت و پدر ما را در حضور استاد بیازمود و چون از بونه امتحان، گذاخته بیرون آمدیم... پدر مرا به هدیه عزیز و گرانبها مباهی داشت و آن - که تا به امروز چون جان شیرین خویش، عزیز و گرمی اش داشته و می دارم - کتاب مستطاب تفسیر کبیر *روض الجنان* و روح الجنان معروف به تفسیر ابوالفتوح رازی بود که از آن تاریخ، روز و شب، در سفر و حضر با آن دمخور و دمسازم و دماغ دل و مشام جان را به روایح خوشبویش تر و تازه می دارم. از آن پس هرگاه فراغتی دست داد به مطالعه آن سرگرم شدم و از آن گنجینه گرانهای معارف اسلامی بهره ها بردم و یادداشت هایی فراهم نمودم...^۴

همان طور که ملاحظه کردید دکتر عسکر حقوقی از نوباوگی با قرآن و تفسیر قرآن و به ویژه با تفسیر *روض الجنان* همدم و دمساز بوده و بی جهت نیست که درباره این رساله گفته شده نخستین رساله تفسیر پژوهشی درباره تفسیر ابوالفتوح رازی است که گسترده ترین اثر درباره معرفی تفسیر داشته و با وجودی که نزدیک به نیم قرن از تألیف آن می گذرد و در این میان تحولات بسیاری در حوزه تفسیر پژوهی به ویژه تفسیر *روض الجنان* انجام شده، بایسته مقایسه با آثار بعدی است.

دکتر عسکر حقوقی در ادامه می نویسد: «پانزده سال چنین

۴. تحقیق در تفسیر ابوالفتوح رازی، ج ۱، ص ۵۸-۶۱ (چاپ قدیم).

لغات فارسی ابوالفتوح به سه فرهنگ برهان قاطع و بهار عجم و غیبات اللغات مراجعه و کلیه لغات تفسیر شیخ را در سه کتاب لغت مزبور تضحص نمود و چون بدان معنا که شیخ آورده و استعمال کرده در آنها دیده نشد، لذا جزء لغات نادره تفسیر شیخ به حساب آورد.

آیا دیدن سه فرهنگ برای پیدا کردن این واژه‌ها کافی است و آیا واژه‌های آتش‌زنه، آشکاره، بارانیدن، بالا، بسپاردن، چاره‌گر، خوار نادر می‌باشد و در سه کتاب لغت مزبور نیامده است.

آتش تاغ: داغ آتش. «گفت: اگر فراق را صورت بودی، دل‌ها بترسانیدی و کوه‌ها را ویران کردی و آتش تاغ از داغ فراق آسان‌تر است». معنی ای که آورده‌اند اشتباه است. تاغ نام درختی است که چوب آن را هیزم سازند و آتش آن بسیار بماند و به عربی غضاً گویند (برهان قاطع، ر. ک: ص ۱۲۷، المرقاة چاپ بنیاد فرهنگ). در تفسیر چنین است: «... ولجم الغضا اقل توهجاً منه و...».

آبریز: زر خالص، زر سساول، زری غش. این واژه ظاهراً ابریز است:

ملک صفات وزیرا ملک نشان صدرا

به توست قلب من ابریز و سلب من ایجاب

(دیوان خاقانی، دکتر سجادی، ص ۵۰)

به حکم نشستن: در مسند قضا بودن، آماده‌دآوری. این جا

«به» به معنای «برای» می‌باشد.

بینبازیدن: پر کردن. «بفرماید ناچاله بکنند و مرد را در آن جا کنند تا کمر بست و... به خاک پیرامن ایشان بینبازند» که «بینبازیدن» یا «انباردن» صحیح است: «و آن چاه‌ها که از سوی ایشان است بینباریم» (قصه‌های قرآن، دکتر یحیی مهدی، ص ۳۰۸)؛ «ایشان چنان کسانی باشند که آب ما را بینبارند» (ایضاً قصه‌های قرآن، ص ۳۱۲).

پایندان: کفالت، کفیل. «فراء گفت: معنای قبیل کفیل و پایندان باشد». در معنای کفالت «پایندان» صحیح است (ر. ک: کیمیای سعادت، ص ۲۶۳؛ ترجمه تفسیر طبری، ص ۸۷۷-۹۰۰ و ص ۹۰۲-۹۰۵).

درختستان: جایی که درخت زیاد دارد. توضیح حاشیه در مورد این کلمه اشتباه است. گفته‌اند: «و نیز با همین پسوند ستان از کلمه خنده: خندستانی ساخته...». این جا پسوند «ستانی» است، نه ستان. دیگر این که گویا خندستانی تنها واژه‌ای باشد که قسمت دوم آن را به قطع نمی‌توان پسوند مکان دانست. این واژه در متون دیده شده است (ر. ک: کشف المحجوب هجویری، ص ۷۶؛ تفسیر عتیق سوراآبادی، بنیاد فرهنگ، ص ۱۴ و ۶۷ و ۲۴۲ و ۲۹۱؛ المصادر زوزنی، آقای تقی بینش، ج ۲، ص ۵۰۰، الاستهزاء: خندستانی کردن).

پس دکتر عسکر حقوقی رساله دکترای خود را با عنوان سبک و خصوصیات دستوری و لغوی تفسیر ابوالفتوح رازی در سال ۱۳۳۵ ش از دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران اخذ کرد و در سال ۱۳۳۶ ش قسمتی از آن رساله را با عنوان فواید لغوی تفسیر ابوالفتوح رازی (ضمیمه مجله دانشکده ادبیات، سال پنجم، شماره ۱ و ۲) در ۴۳ صفحه به چاپ رسانید که همین عنوان در جلد اول کتاب تحقیق در تفسیر ابوالفتوح رازی (ص ۸۴ به بعد) با کمی تغییر با عنوان فواید لغوی تفسیر ابوالفتوح و لغات نادره آن به چاپ رسید.

معرفی و نقد کتاب «تحقیق در تفسیر ابوالفتوح رازی»

دو جلد کتاب تحقیق در تفسیر ابوالفتوح رازی در سال ۱۳۴۶ ش در انتشارات دانشکده تهران به چاپ رسید و یک سال بعد یعنی در مهر سال ۱۳۴۷ ش آقای دکتر علی رواقی آن را در مجله راهنمای کتاب (سال ۱۱، شماره ۷، ص ۳۹۳-۳۹۸) معرفی و نقد کرد که در این جا آن را با تلخیص و بدون تصرف، نقل می‌کنیم:

«تحقیق در تفسیر ابوالفتوح رازی، تألیف دکتر عسکر حقوقی، از انتشارات دانشگاه تهران ۱/۱۱۱۴ گنجینه تحقیقات ایرانی، شماره ۴۹-۱۳۴۶ ش، قسمت: ۸۰ ریال، وزیری، هفتاد و یک + ۲۵۴ ص.

... در میان مفسران شیعه، شیخ ابوالفتوح رازی چهره‌ای است شناخته و بزرگ که تفسیر ارجمند او از روزگار تألیف تا عصر حاضر، همواره مورد استناد و توجه اهل فضل و ادب بوده و هست. این کتاب غنی و سرشار، دائرةالمعارفی است از اطلاعات قرآنی و مسائل فقهی و کلامی و ادبی و روایی و چون هنوز چاپ تحقیقی و انتقادی از آن نشر نشده، اهل تحقیق آرزو دارند که روزی صاحب صلاحیتی کمر به این بریندد و براساس نسخه‌های قدیمی این متن را تصحیح و چاپ کند. ارزش این کتاب، گذشته از نظر فرهنگ و علوم قرآنی، به سبب اهمیت بسیاری است که در زمینه زبان و ادب فارسی دارد و برای گسترش فرهنگ زبان فارسی از این تفسیر بزرگ مانند دیگر تفاسیر کهن زبان دری می‌توان سودها جست.

کتاب حاضر رساله دکتری مؤلف می‌باشد که دو مجلد آن چاپ شده است و آن طور که نوشته‌اند مجلدات دیگری هم دارد. در این جا فقط جلد اول این کتاب معرفی می‌شود.

و اما جلد دوم این کتاب (که همین معرفی کوتاه را برایش می‌نویسیم) مجموعه احادیث تفسیر ابوالفتوح است و می‌گذریم از اشتباهاتی که در نقل آنها شده است.

در [جلد اول] ص ۸۴ کتاب چنین آمده است:

فواید لغوی تفسیر ابوالفتوح... نویسنده در جمع‌آوری

دلیل کردن: ثابت شدن. «و این خبر و مانند این اخبار دلیل می کند...» که معنای آن ثابت کردن است.

رودکان: (معنی که جمع امعاء باشد) «بهار: جمع روده. گفتند: سبب نزول آیه آن بود که عرب و بعضی دگر جزایشان، خون در رودکان کردند و بر آتش نهادندی و بخوردندی» که رودکانی صحیح است و مکرر در متون آمده است:

همه رودگانش سوراخ کرد
به مغز سرش راه گستاخ کرد

شاهنامه بروخیم، ص ۱۸۸۰

«آنچه در شکم های ایشان است از رودگانی ها و آنچه بدان مانند» (تفسیر کمبریج، ورق ۴۵، و رجوع شود به تفسیر کمبریج، ورق ۲۵۵؛ هدایة المتعلمین، ص ۲۳ و ۹۸ و ۱۱۰؛ الابنیه، زلیگمان، ص ۳۲ و ۳۵ و ۵۴ و ۶۰؛ السامی فی الاسامی، ص ۱۲۲؛ فرخ نامه جمالی، ص ۱۷۴-۲۱۷؛ خوابگزاری، ص ۳۷۶).

ساو: خالص، براده زر. در فرهنگ‌ها چنین معنی‌ای از برای ساو ذکر شده است، ولی از گفته شیخ معنای دیگری برای این واژه به دست می‌آید: «و اگر زر ساو باشد از معدن گرفته که به گداختن و اصلاح محتاج باشد، بر او قطع نباشد و اگر زر خالص بود، قطع واجب باشد به نزدیک ما» که زرساو و ظاهر آزرکانی و معدنی است.

سنب: سم. در حاشیه آورده‌اند «از نوع تبدیل حرف «میم» به «ب» در کتاب...» که این‌جا تبدیل نب/م می‌باشد، نه ب/م مانند این کلمات: دنب، خنب، شکنب، شنبلیت (شملیت).

شکو هیدن: عظمت خویش اظهار کردن، ترسیدن. «... قریش از آن بشکو هیدند». معنای اول درست نیست.

شکر فیدن: لغزیدن. در حاشیه آورده‌اند: «در متن تفسیر شکر فیدن ضبط شده، ولی مسلماً شکو خیدن بوده است به معنای لغزیدن و افتادن. ظاهراً اشتباه است، چون در برهان قاطع (یکی از سه فرهنگ مورد مراجعه) شکر فنده ضبط شده است». البته شکو خیدن نیز به این معنا آمده است (السامی، ص ۳۳۱، شکر فنده) و به این معنای شکو خندگی، شکر فندگی، شکو هیدن، شکو خنده در فرهنگ‌ها ضبط است.

در تفسیر پاک (بنیاد فرهنگ ایران) شکر و فان = خاسرون آمده است (ص ۶۵) که گویا با این مصدر بی ارتباط نیست.

فریافتن: درک کردن و فهمیدن و دریافتن. «این چیزی است که روایت می‌کند یا چیزی که فریافته‌ای به دروغ» ظاهراً فریافتن می‌باشد. «بگو آن کس‌ها که فرا می‌یافتند بر خدای عزوجل دروغی» (ترجمه تفسیر طبری، ص ۶۷۸، س ۴).

فرو نگرستن: فرو نگریدن. «آن که به سر تنور آمد و فرو نگرید» که می‌بایست فرو نگریدن می‌آوردند، زیرا فعل در این جا

فرو نگریدن است، نه فرو نگرستن.

لبنک: کرمی است که آن را دیوک خوانند (برهان)، ارزه. ارزه بدین صورت صحیح است، نه صورت فوق، چنان که در همین کتاب جایی دیگر آمده است: این کار ارزه است یعنی لبنک (ج ۴، ص ۱۶۲).

هازدن: پیایی و بسیار زدن، مکرر زدن (یادداشت مؤلف). «مردم دست به پشت او هامی زدند و او را می‌انداختند». معنای تکرار گویا از «می» استمرار است.

هاشدن: بشدن. «گفت ارواح ایشان در حوصله مرغان سبز هاشد که از جوی های بهشت آب خورند» که سبزه‌ها، شد درست است جمع سبزه. «ها در این جا پیشوند نیست.

وداع گاه: میعاد و محل تودیع. «مالک دینار گوید سالی از سال‌ها به حج می‌شدم، آن‌جا که وداع گاه بود». محل تودیع درست است، نه میعاد. رجوع کنید به صرف میر.

در ص ۱۵۵ آمده است: «... این فعل (کردمانی) را که در مورد شرط و جزا با الف و نون و یاء شرطی استعمال می‌کردند در نظم کمتر به آن شکل و هیأت دیده می‌شود».

در ص ۱۵۶ چنین گفته‌اند: «با کمی دقت معلوم می‌شود که دو هیأت «مانی» و «ثانی» در دو مورد یکی...».

در ص ۱۵۵ پسوند را «انی» و در ص ۱۵۶ پسوند را «مانی» دانسته‌اند. و نیز در ص ۱۵۵ گفته‌اند: استعمال دو صیغه کردمانی و کردی تان که صیغه بسیار کهنه دری است به جای صیغه جمع متکلم و مخاطب.

ضمناً باید اشاره نمود که صیغه «کردی تان در اصل «کردتانی» است...». آیا مؤلف شاهدی بر این نوع استعمال دارند و چطور آن را صیغه بسیار کهنه دری دانسته‌اند و دیگر آن که چطور ممکن است «کردی تان» به جای «کردتانی» باشد؟

مقدمه به هیچ روی متناسب با متن کتاب نیست. عنوانی که از برای مقدمه نهاده‌اند (تشیع و سیر آن در ایران) بجاست بر کتابی گذاشته شود، نه بر توضیح مختصر ایشان.

در ص ۱، س ۱۰ مقدمه گفته‌اند: «فقها و متکلمین نیز پیروان علی (ع) و یازده فرزندش را شیعه لقب داده‌اند». گویا اشتباه شده است، چون شیعه تنها بر این گروه اطلاق نمی‌شود (ر. ک: فرق الشیعه نوبختی؛ ملل و نحل شهرستانی؛ صبح الاعشی، ج ۱۴، ص ۲۲۶؛ ترجمه مفاتیح العلوم، بنیاد فرهنگ ایران، از حسین خدیو جم، ص ۳۱).

ص ۲۱۳: «در این عبارات که از ترجمه تفسیر طبری نقل شده، لغات عربی به ندرت دیده می‌شود و جز کلماتی چون محراب و مسجد و فتوح و پیغمبر که جنبه دینی دارد، دو کلمه

- فرهنگ لغات و مصطلحات تفسیر ابوالفتوح رازی (آماده چاپ)؛

- اعلام و رجال از تفسیر ابوالفتوح رازی، شرح حال بیش از سه هزار تن از اکابر، علما و محدثین و مفسرین و ادبا (آماده چاپ).

یکی دیگر از آثار دکتر عسکر حقوقی در مورد روض الجنان، کتابی است با عنوان داستان داوود و سلیمان از تفسیر روض الجنان و روح الجنان، که با تصحیح و تعلیق و حاشیه دکتر عسکر حقوقی در مؤسسه انتشارات امیرکبیر، ضمن شاهکارهای ادبیات فارسی، شماره ۲۲، در ۶۲ صفحه رقعی، در سال ۱۳۴۹ ش به چاپ رسید. در سال ۱۳۶۲ و ۱۳۷۸ ش نیز تجدید چاپ شد.

تمام آثار که یاد شد مستقیماً در مورد تفسیر روض الجنان شیخ ابوالفتوح رازی است و در دیگر آثار، ایشان به جهت علاقه وافر به تفسیر روض الجنان مطالب و فواید بسیاری از تفسیر نقل می کنند که گویای عجزین شدن مطالب آن با دکتر عسکر حقوقی است.

گزارش کتاب «تحقیق در تفسیر ابوالفتوح رازی»

محتوای جلد اول

موضوع رساله دکترای دکتر عسکر حقوقی سبک و خصوصیات

قوی و امین دیده می شود...». البته پیغمبر عربی نیست و دو واژه محراب و مسجد هم ریشه ای غیر عربی دارند.

ص ۲۱۰ آن جا که مقایسه بین تفسیر ابوالفتوح و ترجمه تفسیر طبری می کنند آورده اند: «مثلاً استعمال لفظ اندر بعدها در و اندرین که اندر و پیغامبر که پیغمبر به کار رفته...». آیا اندرین صورت کهنه اندر است؟

نظیر این اشتباهات اندک نیست و به ذکر همین مقدار بسنده شد. ۵. جلد سوم کتاب تحقیق در تفسیر ابوالفتوح رازی (قصص) نیز در سال ۱۳۴۸ ش از جانب انتشارات دانشگاه تهران طبع شد. معرفی تک تک مجلدات به زودی خواهد آمد.

آثار دیگر عسکر حقوقی درباره تفسیر روض الجنان

از دکتر عسکر حقوقی فقط سه جلد از کتاب تحقیق در تفسیر ابوالفتوح در انتشارات دانشگاه تهران بین سال های ۱۳۴۶-۱۳۴۸ ش به چاپ رسید، اما ایشان موضوعات دیگری درباره تفسیر روض الجنان در دست تألیف داشته اند که به چاپ نرسید و آن موضوعات عبارتند از:

۱. فهرست اشعار فارسی؛
۲. فهرست الفبایی بیش از پنج هزار بیت شعر عربی با تصحیح و اعراب گذاری؛
۳. فهرست جامع اعلام و رجال، نام نزدیک به سه هزار تن از پیغمبران و امامان و بزرگان علم و ادب ایرانی و تازی و مشایخ و عرفا، که مجموعاً ۳۲ هزار بار اسم آنها در خلال تفسیر روض الجنان آمده؛

۴. اعلام جغرافیایی؛

۵. اعلام ملل و نحل؛

۶. فهرست آثار و تألیفات و کتب مذکور در تفسیر؛^۶

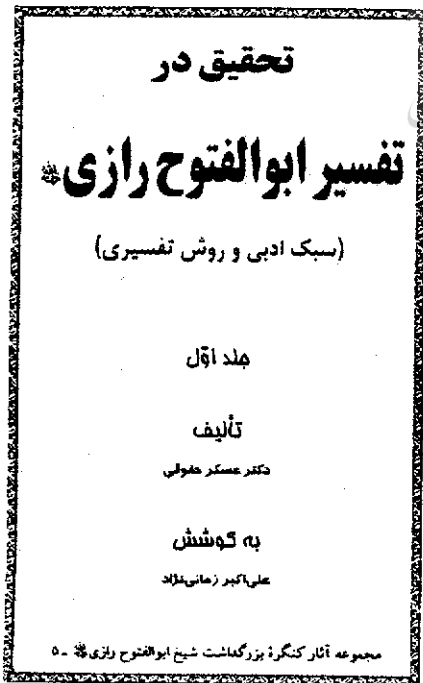
۷. قصص و داستان های مربوط به عصر اسلام.^۷

بعضی از عناوین بالا نیز آماده چاپ بوده، اگر چه به زیور طبع آراسته نشد و پیگیری های دبیرخانه کنگره ابوالفتوح رازی برای تهیه آنها نیز به نتیجه نرسید.

کتابی با عنوان فلسفه سیاسی اسلام (جلد اول) از دکتر عسکر حقوقی در سال ۱۳۵۴ ش در ۴۱۲ صفحه ۱۶+ صفحه مقدمه به چاپ رسید و در پایان کتاب، برخی از آثار دکتر عسکر حقوقی فهرستوار معرفی شده است و در ردیف ۲۱ تا ۲۴ چهار جلد درباره تفسیر ابوالفتوح آماده نشر معرفی شده است، بنگرید: - از بعثت تا رحلت، جلد چهارم از کتاب تحقیق در تفسیر

ابوالفتوح رازی (آماده چاپ)؛

- فرهنگ دوزبانی از تفسیر ابوالفتوح رازی (آماده چاپ)؛

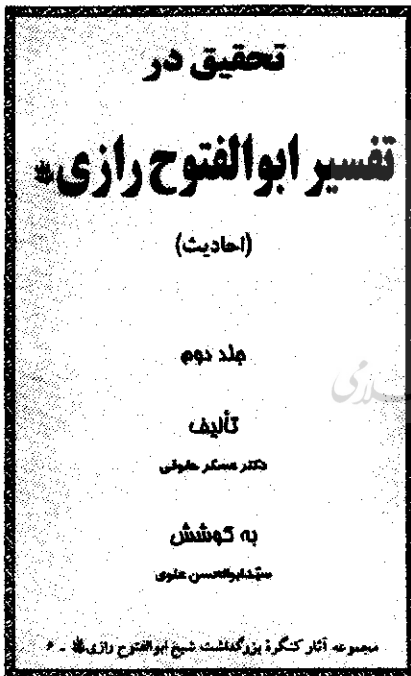
دسنوری و لغوی تفسیر ابوالفتوح رازی بود که با افزودن مقدمه ای در هفتاد و یک صفحه و دو فصل در ابتدای رساله و نیز

۵. مجله راهنمای کتاب، سال ۱۱، ش ۷، مهر ۱۳۴۷ ش، ص ۳۹۸-۳۹۹.

۶. برای اطلاع بیشتر رجوع کنید به مقدمه مؤلف در همین کتاب.

۷. ر. ک: مقدمه جلد سوم تحقیق در تفسیر ابوالفتوح رازی.

اثنای تفسیر بدان‌ها استناد جست‌ه، تتبع کافی به عمل آید. نگارنده از آن‌گاه که تفسیر شیخ را در مطالعه داشت به هر وقت که به حدیثی از رسول اکرم (ص) و یا از جانشینان بر حق وی برمی‌خورد، آن را جداگانه یادداشت می‌کرد. در انجام مطالعه، نخستین بار بالغ بر ۶۵۰ حدیث نبوی در دست داشت.^۸ مؤلف کتاب توانسته است بالغ بر دو هزار و اندی حدیث اعم از عبارت عربی احادیث و ترجمه آن یا به صورت ترجمه شده به فارسی از احادیث پیامبر اکرم (ص) و نیز تعدادی از احادیث ائمه طاهریین (ع) جمع آورد و در این جلد جمع کند که خود کاری است شایسته سپاس. هر جا که مدرک دیگری برای احادیث پیدا کرده‌اند آن‌ها را نیز جمع کرده‌اند. در این جا مناسب است ملاحظاتی چند در باب این جلد یادآور شویم:

۱. برخلاف آنچه از مطالعه مقدمه این کتاب به ذهن متبادر می‌شود احادیثی که در این کتاب از تفسیر ابوالفتوح نقل کرده‌اند بسیار ناقص است و با تورقی کوتاه در این تفسیر می‌توان ده‌ها حدیث دیگر بر شمار احادیث موجود افزود.
۲. در بسیاری از موارد - چنان‌که در مراجعه به احادیث این کتاب متوجه خواهید شد - احادیث به صورت ناقص ذکر شده که در مواردی فهم مراد حدیث را غیر ممکن می‌سازد.
۳. مناسب بود احادیث از حیث موضوع دسته‌بندی می‌شدند که مراجعه‌کننده دچار آشفتگی نگردد.

دو فصل به انتهای رساله، جلد اول کتاب تحقیق در تفسیر ابوالفتوح رازی تألیف شد.

مقدمه این جلد تحت عنوان «تشیع و سیر آن در ایران» متضمن بحث‌های شیعه، امامت، نهضت شعوبیه، فرق مختلف شیعه و زیدیه، کیسایه، غلات، اسماعیلیه، برخورد آرا و عقاید متکلمان معتزلی و اشعری، وضع شیعه در مقابل فرق دیگر اسلامی در قرن ۴-۶، تأثیر و انعکاس اختلافات مذهبی در تألیفات و تصنیفات دانشمندان، تفسیر ابوالفتوح رازی و انعکاس اختلافات مذهبی در آن است.

و در پایان مقدمه، سبب و انگیزه تألیف تحقیق در تفسیر ابوالفتوح رازی و فهرست مطالب و مآخذ و منابع آورده شده است. فصل اول این کتاب ترجمه احوال و تاریخ حیات ابوالفتوح رازی است. فصل دوم به معرفی مختصات نسخه‌های خطی و چاپی تفسیر روض الجنان پرداخته است. فصل سوم درباره سبک و خصوصیات دستوری و لغوی و املائی و فصل چهارم گزارشی از مباحث تاریخی تفسیر روض الجنان است. فصل پنجم شامل مباحثی چون مناظرات و مجادلات فرق مذهبی، جنبه‌های تشیع در تفسیر روض الجنان و جنبه‌های کلامی روض الجنان و فهرستی از مباحث کلامی آن و جنبه‌های فقهی تفسیر و فهرستی از مباحث فقهی آن است.

جلد اول تحقیق در تفسیر ابوالفتوح رازی در خردادماه ۱۳۴۶ ش در ۲۵۴ صفحه + ۷۲ صفحه مقدمه از سوی دانشگاه تهران به چاپ رسید. مؤلف این جلد را به پدرش تقدیم کرده است.

در چاپ جدید این کتاب، دو مقاله دیگر از دکتر عسکر حقوقی ضمیمه کتاب شد و این به جهت تناسب این دو مقاله با این جلد است:

مقاله اول، ارزش ادبی تفسیر ابوالفتوح رازی. ضمن مجموعه خطابه‌های نخستین کنگره تحقیقات ایرانی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی مشهد، به چاپ رسیده است.

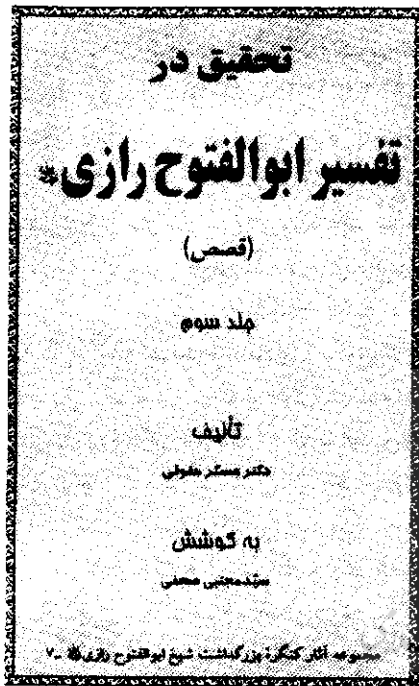
مقاله دوم، فرهنگ لغات و مصطلحات تفسیر ابوالفتوح رازی. ضمن مجموعه سخنرانی‌های دومین کنگره تحقیقات ایرانی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، به چاپ رسیده است.

محتوای جلد دوم

جلد دوم کتاب تحقیق در تفسیر ابوالفتوح رازی گزینشی از احادیث تفسیر مفسر گرانقدر شیخ ابوالفتوح رازی است. مؤلف در مورد این جلد می‌گوید:

«جا داشت که ضمن مطالعه و تحقیق در این تفسیر بزرگ، که جامع معارف اسلامی است، در باب احادیثی که ابوالفتوح در

مربوط به عصر اسلامی را موکول به وقت دیگر کرده است. یکی دیگر از مشکلات این جلد (و نیز سایر مجلدات) نبودن چاپ مصحح و منقح از تفسیر ابوالفتوح رازی و عدم دسترسی به نسخه های خطی معتبر بوده است، حتی ایشان می نویسند: «... با این که تفسیر شیخ چند بار تجدید طبع شده، مع هذا نه تنها کمکی به صحت طبع آن نشده، بلکه باعث رواج نسخ مغلوپی که به شتاب تحویل بازار شده نیز گردیده است.»

به جهت دشواری کار و این که از متن کتاب تفسیری یک کتاب قصص انبیا به زبان فارسی از قرن ششم تدوین شود، این کار را مایه مباهات خود دانسته، می نویسند:

«این بنده را عقیده بر آن است که بزرگ ترین خدمت به ملت ایران و فرهنگ ایرانی، احیای آثار مهم گذشتگان اوست. کتاب حاضر به صورتی که فراهم آمده، یکی از آثار نفیس و گرانبمایه یکی از پیشینیان ملیت پرور ماست که با شیوه خاصی به رشته انتظام در کشیده شده است.»

چاپ قبلی کتاب تحقیق در تفسیر ابوالفتوح رازی، جلد سوم، شامل ۵۲۸ صفحه + ۲۲ صفحه مقدمه، که مجموعاً ۵۵۰ صفحه است در سال ۱۳۴۸ ش از سوی انتشارات دانشگاه تهران به چاپ رسیده است.

نقش و تأثیر کتاب تحقیق در تفسیر ابوالفتوح رازی

بی شک یکی از کتاب های تأثیر گذار در حوزه تفسیر پژوهی، کتاب سه جلدی تحقیق در تفسیر ابوالفتوح رازی تألیف دکتر عسکر حقوقی است. این کتاب یکی از قدیمی ترین کتاب های

۴. نگارش مقدمه برخلاف انتظار دارای لحن خاصی است که آن را بیشتر شبیه سخنرانی می کند تا یک نوشته.

۵. در همین جا مناسب است توضیح داده شود وظیفه ما تغییر مطالب مؤلف نبوده و چنان که اهل فضل و اریاب معرفت می دانند در تصحیح کتاب باید دقت شود آنچه نزدیک تر به نوشته مؤلف است باید به دست داد، نه نوشته ای مطابق با ذوق مصحح؛ با این حال در مواردی چاره ای جز این نبود و مواردی که اطمینان به اشتباه آن بود با این که می دانستیم از جانب مؤلف است اصلاح کردیم و مواردی هم که می شد آن را توجیه کرد و به نوعی درست دانست به حال خودرها کردیم.

یکی از این موارد شروع کتاب صحیح بخاری است که با نام های مؤلفان آنها آورده شده و به کرات نام های عسقلانی، قسطلانی، عینی و نووی به جای نام کتابشان آورده شده، که ما ترجیح دادیم بدون هیچ توضیحی عیناً همان ها را بیاوریم و جهت اطلاع خوانندگان، نام کامل این کتاب ها در فهرست کتب، ذیل عسقلانی و ... آورده شد.

۶. در مواردی ترجمه حدیث اشتباه آورده شده که تصحیح شد و در بعضی جاها در پاورقی نیز تذکر داده ایم.

۷. چاپ سابق کتاب تحقیق در تفسیر ابوالفتوح رازی، جلد دوم، احادیث نبوی (ص) و ائمه المعصومین (ع)، شامل ۵۳۰ صفحه + ۲۸ صفحه مقدمه، که مجموعاً ۵۵۸ صفحه است در سال ۱۳۴۶ ش در انتشارات دانشگاه تهران به چاپ رسیده است.

محتوای جلد سوم

جلد سوم کتاب تحقیق در تفسیر ابوالفتوح رازی در مورد قصص و تاریخ پیامبران است. دکتر عسکر حقوقی در مقدمه این جلد می نویسد: «... بنا بر آنچه گفته شد، تفسیر ابوالفتوح از نظر احتوای بر تاریخ و قصص انبیای عظام در خور اهمیت و شایسته تحقیق و تتبع بوده است. این تفسیر ارجمند مشتمل است بر تاریخ آفرینش جهان خلقت آدم، نخستین آفریده و فرستاده خدا تا رویدادها و حوادث عصر پیغمبر بزرگ اسلام و نیز سوانحی که پس از آن بزرگوار میان پیروانش روی داد ...»

وی در ادامه می نویسد: «روا بود که مجلدی جداگانه و مستقل شامل بر تاریخ رسولان حق، آن هم به نثر ساده و زیبایی ابوالفتوح فراهم آید و در دسترس علاقه مندان قرار گیرد. اما دشواری چشمگیری در رسیدن به این مقصود در پیش بود ... داستان حضرت موسی بن عمران، پسمبر بنی اسرائیل در ۳۴ سوره قرآن و در خلال تفسیر ۱۴۳ آیه ذکر شده.»

با تمام دشواری هایی که برای ترتیب و نظم تاریخی تلفیق آنها به شیوه ای که هر داستان مستقلاً با نظم و نسق تاریخی بیاید داشت، ایشان توانست قصص پیامبران را آماده چاپ کند و قصص

تفسیر پژوهی به زبان فارسی است که به دلیل استواری و جامعیت توانست در چگونگی تألیف رساله‌های دانشگاهی و گسترش این نوع کارها و تألیف پایان‌نامه‌ها اثرگذار باشد؛ در چهل سال اخیر تمام آثار و نوشته‌ها و پایان‌نامه‌ها و مقالات و تألیفاتی که در مورد ابوالفتوح رازی یا دیگر علما نوشته شده، مروهون سه جلد کتاب تحقیق در تفسیر ابوالفتوح رازی اند.

شیوه تصحیح کتاب

۱. استخراج منابع، از آن جا که هر سه جلد کتاب تحقیق در تفسیر ابوالفتوح رازی در سال‌های ۱۳۴۶-۱۳۴۸ ش به طبع رسیده و در آن زمان تفسیر ابوالفتوح رازی در پنج جلد رحلی چاپ شده بود. و چاپ‌های الهی قمشه‌ای و شعرانی نیز بر اساس تفسیر پنج جلدی تجدید چاپ شده است. منقولات کتاب تحقیق در تفسیر ابوالفتوح رازی بر اساس چاپ پنج جلدی رحلی آدرس دهی شده، و اینک که کتاب روض الجنان با نسخه‌های خطی متعدد تصحیح انتقادی شده و برای کارآمدی بیشتر کتاب تحقیق در تفسیر ابوالفتوح رازی، تمام آدرس‌ها به روض الجنان بیست جلدی ارجاع داده شد که با تحقیق و تصحیح دکتر محمدجعفر یاحقی و دکتر محمد مهدی ناصح در انتشارات بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی به چاپ رسیده است و در تمام موارد با حفظ چاپ قبلی تفسیر ابوالفتوح رازی در متن کتاب تحقیق در تفسیر ابوالفتوح رازی، آدرس‌های روض الجنان بیست جلدی در ذیل هر مأخذ و منبع تکرار شد.

در جلد اول و دوم کتاب تحقیق تفسیر ابوالفتوح رازی به همان منوالی که ذکر شد تخریج مصادر شد، اما در جلد سوم (قصص) کار مشکل‌تر بود، چرا که هیچ مشخصاتی از تفسیر ابوالفتوح (ولو چاپ پنج جلدی) در میان نبود، لذا خط به خط کتاب تحقیق در تفسیر ابوالفتوح رازی (جلد سوم) مستندسازی شد و در پاورقی به کتاب روض الجنان بیست جلدی آدرس داده شد.

۲. تصحیح اغلاط چاپی و غیر چاپی. اگر چه هر سه جلد کتاب تحقیق در تفسیر ابوالفتوح رازی، خوب چاپ شده و کم غلط بود و در پایان هر جلد، درست‌نامه‌ای هم ضمیمه کتاب بود، مع ذلک اغلاط چاپی و غیر چاپی فراوانی وجود داشت که با مطابقت با تفسیر و دیگر مأخذ، تصحیح و بعضاً در پاورقی هم اشاره شده است.

۳. ترجمه قریب به دوست حدیث. جلد دوم کتاب تحقیق در تفسیر ابوالفتوح رازی شامل احادیث نبوی (ص) و ائمه اطهار (ع) است و بعضاً احادیثی که در کتاب روض الجنان نقل شده از پیامبر (ص) و ائمه (ع) بدون ترجمه است و مؤلف محترم نیز ترجمه را نیاورده اند، لذا نزدیک به دوست حدیث از پیامبر (ص) و ائمه (ع) ترجمه شد و تماماً در [] آورده شده است. نیز در بعضی موارد احادیث به اشتباه ترجمه شده بود که درست

آن ثبت و بعضاً تذکری هم داده شده است.

۴. تقویم النص متن تفسیر ابوالفتوح رازی. جلد سوم کتاب تحقیق در تفسیر ابوالفتوح رازی که شامل قصص انبیا و پیامبران است بر اساس چاپ پنج جلدی و بعضی از نسخه‌های خطی تنظیم شده بود؛ لذا در موارد بسیاری به خصوص در جلد سوم کتاب با چاپ بیست جلدی روض الجنان مطابقت شد و متن کتاب تحقیق در تفسیر ابوالفتوح رازی (جلد سوم) تقویم النص شد، بدین نحو که در اکثر موارد با جملاتی که در قلاب از روض الجنان آوردیم کتاب تصحیح و تقویم شود.

۵. اعراب گذاری. به جهت درست خواندن کلمات و اسامی و احادیث و حفظ شکل و ضبط اسما و عبارات در موارد لازم اعراب گذاری شد.

۶. تنظیم فهارس فنی. شامل فهرست آیات، روایات، اعلام، امکانه، کتب، فرق و جماعات، و موضوعات و ...

۷. ویرایش. ویرایش کتاب تحقیق در تفسیر ابوالفتوح رازی (خصوصاً جلد سوم) کاری بس مشکل و طاقت فرسا بود، از جهتی می‌بایست نثر ابوالفتوح رازی که در قرن ششم هجری به نگارش درآمده حفظ می‌شد و از طرف دیگر برای این که خوانندگان بهتر بتوانند از مطالب کتاب استفاده کنند ناچار بودیم که کتاب را ویرایش کنیم لذا با حفظ نثر قدیمی قرن ششم حتی الامکان سعی شد که نثر قدیمی حفظ شود و با یکسان سازی و ویرایش صوری، بهتر از کتاب استفاده شود.

در مجموعه سه جلدی کتاب تحقیق در تفسیر ابوالفتوح رازی عده‌ای از فضلا و دوستان سهمی به مراتب بیشتر از حقیر داشته‌اند که از تک تک آنان به جهت احیای این کتاب، تشکر و قدردانی می‌شود:

۱. حجة الاسلام والمسلمین سید ابوالحسن علوی (زیده عزه) تصحیح جلد دوم کتاب.

۲. حجة الاسلام سید مجتبی صفحی (زید عزه) تصحیح جلد سوم کتاب.

۳. حجة الاسلام شیخ علیجان دماوندی (زید عزه) همکاری در تصحیح جلد اول.

۴. جناب آقای ابوالقاسم آرزومندی، جهت ویرایش و نثر کتاب.

۵. جناب آقای عباس هفتانی، حروف نگار و صفحه‌آرای هر سه جلد.

و آقایان مهدی جوهرچی و سید محمد صمدانی و حمزه کریمخانی در مقابله و کنترل نهایی کتاب. نیز از دیگر عزیزان و برادرانی که در یکسان سازی و مقابله و کنترل و تهیه فهارس و ... همکاری داشته‌اند کمال تشکر را می‌نمایم.